

КНЯЖИЙ ГАЛИЧ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ МІСТА І ЙОГО РОЗВИТКУ ЯК СТОЛИЦІ ЗЕМЛІ-КНЯЗІВСТВА*

Статтю присвячено етапам становлення Галича як столичного центру династії Ростиславовичів наприкінці XI—XII ст. Автор підкреслює тяглість в краї старих етноплемінних хорватських традицій, що на прикладі конкретного міста зуміли не тільки вціліти після того, як їх розгромили киево-руські війська в кінці X ст., а й відродитися у новій для себе ролі. Важливе місце для стрімкого поступу міста мало транзитне розташування Галича, контроль за торговельними потоками з півночі на південь та із заходу на схід. Станом на XII—XIII ст. Галич остаточно сформувався у типовій для себе топографії, поділяючись на так званий Малий (князівська та єпископська резиденції) і Великий (боярський посад з помешканнями простих галичан). Сучасні археологічні дослідження дозволяють саме так «читати» етапи його історичного розвитку.

Ключові слова: Галич, Галицька земля, Прикарпаття, князь, торгівля, сіль, місто, історія, археологія.

Прикарпатське місто Галич у добу середньовіччя відіграло величезну роль як у житті східного слов'янства, так і всього Європейського континенту¹. На жаль, через брак джерел ми вкрай мало знаємо про

* Запропонована стаття є розширеним варіантом доповіді, яку автор виголосив 18 травня 2017 р. на науковій конференції «Авраамічні релігії і Реформація: формування протестантського символу віри й ідеології нової суспільної реформації (європейський й український контекст ідентичності)» (Галич, Україна).

¹ Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI—XIV ст. / Л. Войтович. — Львів, 2014. — 478 с.

розвиток міста до того часу, коли воно за князя Володимира (Володимирка) Володаревича – в середині XII ст. – перетворилося на столицю великої держави-князівства в центрі Європи².

Зразу ж зазначмо, в літературі існує погляд, що про Галич як середньовічне місто варто говорити лише з часу його появи на сторінках літописів. Російський історик Михайло Тихомиров писав про раптовість появи Галича так: «Галич з'являється в наших літописах якось раптово 1140 р., коли в ньому опиняється князем знаний Володимирко Володаревич. Длугош, проте, повідомляє, що батько Володимирка Володар після своєї поразки від польського короля на початку XII ст. втік до Галича, де зібрав військо. Отже, місто виникло раніше і, вірогідно, значно раніше 1140 р.»³. Але вчений початкову дату появи Галича нижче XII ст. не шукав. Близьку позицію займав Михайло Брайчевський: «Коли Галич виник і склався як місто – достеменно не відомо. Відомості про нього не йдуть углиб далі XII ст.». Історик не ставив під сумнів результати археологічних досліджень Галича більш раннього часу, проте писав: «[...] поселення виникло щонайменше в IX–X ст., але перетворення його у великий міський центр справді зв'язане лише з утворенням Галицького князівства в середині XII ст.»⁴.

Аналогічно цю тему протягом тривалого часу подає і Микола Котляр. Дослідник у книжці про формування міст і виникнення території Галицько-Волинської Русі IX–XIII ст. звертається до літописної інформації під 1140 р., де згадується про те, як київський князь Всеволод Ольгович запросив для участі у поході на Волинь «Ивана Василковича . и Володаревича . из Галича . Володимѣрка на Вячеслава . на Изаслава . на

² Головка О. Б. Галицька держава Ростиславичів в історії Центрально-Східної Європи (IX–XIII ст.) / О. Головка // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2005. – Вип. 5. – С. 87–131; Його ж. Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства / О. Головка // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 90–97.

³ Тихомиров М. Н. Древнерусские города. Изд. 2. / М. Тихомиров. – М., 1956. – С. 329.

⁴ Брайчевський М. Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі / М. Брайчевський // Брайчевський М. Ю. Вибране / М. Брайчевський. – К., 2009. – Т. 1. – С. 413.

Мьстиславича посла»⁵, але робить категоричніший, ніж попередній автор, висновок: «Згідно з нашим поглядом Галич зовсім не випадково згадується в аутентичному джерелі 6648 р. 1140 р., [...] посилене містотворення на Русі саме з 40-х років XII ст. було явищем повсюдним і повною мірою дало про себе знати в західноруському регіоні»⁶. В іншій праці історик пише про спроби багатьох істориків і археологів зробити Галич давнішим, довести його існування набагато раніше часу, коли про нього 1140 р. згадує Київський літописний звід, але, на думку М. Котляра, ці науковці «[...] при цьому тенденційно використовували свідчення як речових, так і письмових джерел»⁷.

Слід відзначити, що, на противагу згаданим історикам, чимало дослідників розпочинають історію міста Галича принаймні з IX—X ст., тобто з часу, коли про існування міста можна говорити на підставі достатньо чіткого комплексу археологічних досліджень. Але перш ніж далі розглядати ранню історію Галича, на наш погляд, слід звернути увагу на один важливий загальний підхід, вкрай важливий при врахуванні процесу вивчення минулого. Йдеться про джерельну базу того чи іншого наукового пошуку. Науковець під час творчого пошуку повинен завжди пам'ятати, що відсутність інформації про якусь подію чи явище не є свідченням того, що такої події або явища взагалі не було. У середньовіччі часом цілі регіони протягом тривалого періоду слабо нотують джерела. В історії Європи така ситуація склалася, наприклад, з відбиттям на сторінках творів минулого такої держави в центрі континенту, як Аварський каганат VI—VIII ст., життя якого впливало на існування багатьох країн Центральної та Західної Європи⁸. В історії

⁵ Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ). — СПб., 1908. — Т. 2 : Ипатьевская летопись. — Стб. 304.

⁶ Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX—XIII вв. / Н. Котляр. — К., 1985. — С. 79—80.

⁷ Котляр Н. Ф. Город и земля (из истории формирования государственной территории Киевской Руси) / Н. Котляр // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. — К., 1988. — Т. 2. — С. 268. В іншій праці М. Ф. Котляр пише, що Галич виник «як феодалне місто близько кінця XI — початку XII ст.». Див.: Його ж. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Котляр. — К., 1998. — С. 7.

⁸ Avenarius A. Die Konsolidierung des Awarenkaganates und Byzans im 7. Jahrhundert / A. Avenarius // Δωρηνια. Byzantina. — Thessaloniki, 1985. — Т. 13. — С. 1021—1032; Лукина С. Г. Аварский каганат в системе социопсихологических и этнокультурных процессов эпохи раннего средневековья. Автореферат канд. дисс. / С. Лукина. — Ижевск, 2006. — С. 4.

слов'янства Східної Європи події в Києві і Новгороді, де активно велось літописання, набагато краще висвітлені в письмових пам'ятках, ніж, наприклад, минуле Рязанського князівства або в нашому випадку Галицької землі.

Дійсно, через практичну відсутність власної літописної традиції інформація про галицьке минуле до кінця XII ст. збереглася практично лише в наративних джерелах, що постали в інших землях Русі або в сусідніх з Руссю країнах, причому у вкрай епізодичному і часто відверто недостатньому для глибокого наукового аналізу обсязі⁹. Така ж сама ситуація спостерігається з історією Прикарпаття, починаючи з кінця XIII ст. Михайло Грушевський з цього приводу писав, що «тоді “кімерійська пільма” спадає на історію Галицько-волинських земель, бо якої-небудь української літописи з сих часів не маємо»¹⁰. Зовсім інша ситуація з інформаційним полем джерел про зазначені землі від середини першого десятиліття і до кінця 80-х рр. XIII ст. Події цього часу Галицького і Волинського князівств докладно висвітлені в так званому Галицько-Волинському літописі, жанр і специфіка написання якого часом дозволяють називати його інакше¹¹. Фактично ця пам'ятка складається з декількох військових повістей¹², або хронік¹³. Значна упередженість авторів цих наративів, специфіка нотування фактів створила серйозну «пастку» для дальших істориків, які при осмисленні його змісту недостатньою мірою зважають на велику тенденційність викладу подій. Саме це, зокрема, призвело до значної ідеалізації образу ключової постаті тодішніх часів князя і короля Данила Романовича, яка спостерігається навіть в сучасній історіографії¹⁴.

⁹ Головка О. Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Головка. – К., 2006. – С. 18–24.

¹⁰ Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Львів, 1905. – Т. 3. – С. 108.

¹¹ Див. найновіше видання Галицько-Волинського літопису, яке підготували польські науковці: *Kronika halicko-wołyńska. Kronika Romanowiczów* / [tłumaczenie, wstęp i komentarze D. Dąbrowski i A. Jusupović]. – Krakow ; Warszawa: PWN; PAU. 2017. – 710 s.

¹² Котляр М. Ф. Структура і жанр Галицько-Волинського літопису / М. Котляр // *Ruthenica*. – К., 2004. – Т. 3. – С. 135–149.

¹³ Головка О. Б. Корона Данила Галицького. – С. 19.

¹⁴ Нестеренко А. Н. Даниил Романович Галицкий / А. Нестеренко // *Вопросы истории*. – 2016. – № 6. – С. 22.

Для розуміння ранньої історії Галича саме як міста важливо розглянути загальне питання суспільно-політичного розвитку населення Прикарпаття VIII—X ст. н. е. Переважна більшість сучасних дослідників відзначає, що цим населенням були хорвати. Відомий московський археолог Валентин Сєдов вважав, що хорвати були частиною відомого в часи «Великого переселення народів» антського об'єднання¹⁵, але скоріше за все хорвати, як дуліби і анти, належали до найдавніших слов'янських формувань. Хорвати, які в другій половині I тис. н. е. переселилися до Східної Європи, були частиною великого хорватського масиву. На думку вчених, він розпався після міграції великої частини хорватів на Балкани в VII ст.¹⁶ Ця частина хорватів оселилася в Далмації, в західній частині Балканського півострова. Назви з іменем хорват, крім того, трапляються в Чехії, землях серболужицьких та кашубських слов'ян¹⁷. Східнослов'янські хорвати мешкали в басейні верхньої та середньої течії Дністра (на півдні до річки Збруча), у Північній Буковині (Верхньому Попрутті) і, вірогідно, в Закарпатті. Група хорватів займала також басейн між східними витоками Вісли та Західним Бугом (район міста Перемишля)¹⁸.

У другій половині IX ст. хорвати басейну р. Сану з центром у місті Перемишлі опинилися під владою спочатку Віслянського ранньополітичного об'єднання, що містилося в Малій Польщі, а потім приблизно між 875—876 рр. потрапили під контроль Великоморавської

¹⁵ Сєдов В. В. Славяне в раннее средневековье / В. Сєдов. — М., 1996. — С. 358—359.

¹⁶ Михайлина Л. П. Славянские древности Верхнего Попрутья VIII—X ст. Автореф. канд. дисс. / Л. Михайлина. — К., 1994. — С. 18.

¹⁷ Иванов В. В. О древнейших славянских топонимах (Основные проблемы и перспективы) / В. Иванов, В. Топоров // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура древней Руси. — К., 1980. — С. 33—34.

¹⁸ Сєдов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв. / В. Сєдов. — М., 1982 (Археология СССР : в 20 томах). — С. 125—126; Войтович Л. В. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя / Л. Войтович // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). — К., 2004. — Вип. 4. — С. 105—132; Кучинко М. М. Літописні хорвати: проблема етноплемінної належності та політичної залежності (історіографічний аспект) / М. Кучинко // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. — Луцьк, 2015. — Вип. 7. — С. 139—144 та ін.

держави¹⁹. Наприкінці IX в. після зіткнення з угорськими племенами та припинила своє існування, а землі Малої Польщі, верхів'їв Сану і басейну верхньої і середньої течії Західного Бугу ввійшли до складу Чеського князівства.

Період VIII—X ст. в житті слов'янських племінних об'єднань — це час великих змін в системі їхнього суспільного життя, що однозначно вели до поступового становлення нової системи управління, формування ранньодержавних організацій. Протягом майже двохсот років між вказаними об'єднаннями точилися постійні конфлікти, які завершилися в другій половині X ст. виникненням великої держави-імперії Русі. Державні утворення виникали тоді не тільки в полян, а й у волинян, древлян, уличів і хорватів.

Зазначмо, що тоді всі ці племінні об'єднання (племінні князівства), крім боротьби між собою, провадили активну політику за межами східнослов'янського світу. Зокрема хорвати були союзниками князя Олега під час відомого походу на Царгород 907 р.²⁰ Крім тривіального захоплення військової здобичі, слов'янська верхівка в ході масштабних військових виправ на південь розв'язувала питання встановлення і розвитку економічних зв'язків з Причорномор'ям і Сходом. Крім добре відомого шляху по Дніпру, в той час, очевидно, важливою торговельною артерією був Дністер.

Від XII ст. поступово сформувалася трансконтинентальна торговельна магістраль Дністер — Західний Буг — Вісла, який науковці називають «Другим шляхом з варягів у греки». Через хорватське Придністров'я проходив важливий сухопутний шлях з Центральної Європи на схід, де він приєднувався до Великого шовкового шляху. Велике значення також мали торговельні шляхи,

¹⁹ Исаевич Я. Д. Древнепольская народность и ее этническое самосознание / Я. Исаевич // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. — М., 1982. — С. 147; Головки А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X — первой трети XIII вв. / А. Головки. — К., 1988. — С. 8.

²⁰ ПСРЛ. — Л., 1926. — Т. 1: Лаврентиевская летопись. — С. 20; Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории / И. Фроянов. — Л., 1980. — С. 23—24; Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси / А. Сахаров. — М., 1980. — С. 99—100; Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. — К., 1976. — С. 130 (автори розділу — В. Д. Баран, В. В. Ауліх).

що вели з Придністров'я через карпатські перевали в Паннонію. Якщо ми зафіксуємо на мапі означені торговельні маршрути, то побачимо, що всі вони проходять через регіон, де лежав давній Галич²¹.

Ми не знаємо, чи хорвати Придністров'я мали одне чи декілька ранньодержавних формувань, але однозначно, що IX–X ст. вкрай важливу роль в їхньому суспільному житті відігравав давній Галич. Що нам відомо про нього саме в цей час? Перш за все з письмових джерел варто відзначити важливість розповіді нотарія угорського короля Бели III (1148–1196), в якій, нехай у фольклорному дусі, передається безперечний факт існування важливого населеного пункту в районі впадіння в Дністер річок Лімниці і Лукви. У творі йдеться, зокрема, про те, що угорський «князь Алмош разом із супутниками підійшов до Галича, де вибрав разом з ними місце для відпочинку». Після місячного перебування прибульців угри і мешканці Галича підписали мирну угоду, за якою прибульці отримали від галичан військову допомогу, яку використали для оволодіння Паннонією («за допомогою рутенів Галича завоювали країну Паннонію»)²². Археологічні матеріали дають достатньо даних про виникнення в той час важливого суспільно-політичного центру на

²¹ Петегирич В. М. Из истории экономических и культурных связей Галицко-Волынской Руси в X–XIII вв. / В. Петегирич // Славянские древности: Этногенез. Материальная культура Древней Руси. – К., 1980. – С. 151–163; Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.) / О. Сидоренко. – К., 1992. – С. 34–35; Пришляк В. Середньовічні шляхи галицько-волинських земель в епоху Романовичів / В. Пришляк // Галичина та Волинь у добу середньовіччя: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 221–228; Войтович Л. Торгівля і торгові шляхи // Історія української культури. – К., 2001. – Т. 2. – С. 81–92; Головки О. Б. Північне Причорномор'я і Приазов'я в політичному та економічному розвитку Русі (IX – середина XIII ст.) / О. Головки // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2014. – № 1. – С. 21–39.

²² «[...] dux cum suis in Galiciam venit et ibi requie locum sibi et suae legit», «[...] auxilio Ruthenorum Galiciae sunt egressi in terram Pannoniae», див.: P. magistri, qui Anonymus dicitur. Gesta Hungarorum / [ed. A. Jakubovich] // Scriptores rerum Hungaricarum / [ed. I. Szentpétery]. – Budapesteni, 1937. – Vol. 1. – P. 47–51; Шушарин В. П. Русско-венгерские отношения в IX в. / В. Шушарин // Международные отношения России до XVII века / [под ред. А. А. Зимина, В. П. Пашуто]. – М., 1961. – С. 135–145.

Крилоському пагорбі²³. Крім археологічних досліджень, на нашу думку, свідомством давнього походження Галича є розташування його поряд із старовинним язичницьким ритуальним центром – Галичиною могилою²⁴.

Важливо звернути увагу на кардинальні зміни в житті населення Галича і земель довкола нього, коли Русь завоювала Прикарпаття. Головною метою походів київського князя Володимира Святославовича на захід на початку 90-х років X ст. були не землі хорватів Побужжя і Посяння, приєднані до Русі 981 р., а територія хорватів Подністров'я, які на цей час зберігали незалежність від сусідніх держав і мали свою власну державність. В ході цього приєднання відбулося руйнування багатьох місцевих племінних центрів, які потім так і не відродилися. Дуже цінним для розгляду цього питання є результати археологічних розкопок, які провів Борис Тимошук на Буковині. Вчений знайшов і дослідив там чимало тогочасних «градів», які, на його думку, було знищено, коли цей ареал захопив Володимир Святославович²⁵. Авторські спостереження для нас вкрай важливі, оскільки показують не тільки велику мілітарну силу, а й організаційно-політичний потенціал Хорватського ранньодержавного об'єднання.

Водночас слід звернути увагу на те, що не всі колишні племінні центри зникли після приєднання до Русі. Деякі й далі існували, але їхня роль

²³ Джеджора О. Проблеми історичної топографії давнього Галича / О. Джеджора // Записки наукового товариства імені Шевченка. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1993. – Т. ССХХІІ. – С. 253–262; Аулих В. В. Историческая топография древнего Галича / В. Аулих // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. – К., 1980. – С. 133–151; Його ж. Княжий Галич / В. Аулих // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. – Львів, 2001. – С. 139–153; Баран В. Д. Княжий Галич в історії України / В. Баран // УІЖ. – 2001. – № 4. – С. 67–75; Майоров А. В. Проблема основания Галича в современной историографии / А. Майоров // Україна в Центрально-Східній Європі. – К., 2003. – Вип. 3. – С. 253–262 та ін.

²⁴ Андрощук Ф. К истории обряда интронизации древнерусских князей («сидение на курганах») / Ф. Андрощук // Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи VIII–X ст. Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару. – Чернігів, 2003. – С. 5–10; Баран В. Д. Галичина могила / В. Баран, Б. Томенчук // Галицько-Волинська держава: виникнення, історія, культура, традиції. Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993. – С. 30–31.

²⁵ Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIVст.) / Б. Тимошук. – К., 1982. – С. 66–67.

загалом в суспільному і економічному житті падає. Олег Рапов пише, що наприкінці X ст. на Прикарпатті київська адміністрація, крім безпосереднього завоювання, проводила насильницьку християнізацію, яка викликала спротив хорватського населення²⁶. Можна погодитися з Богданом Томенчуком, що і після X ст. в регіоні зберігалася язичницька релігія, оскільки християнство тривалий час ще не знаходило достатнього поширення серед мешканців краю²⁷.

У науковців немає літописних даних першої половини XI ст. не тільки про Прикарпаття, а й про більшість давньоруських земель, які як намісництва ввійшли до складу держави Русь. Проте є підстави думати, що в добу перебування в складі Русі хорватського Прикарпаття воно було частиною Волинського князівства-намісництва з центром у місті Володимирі на р. Лузі (права притока р. Західного Бугу). Також можна припускати, що тоді вплив Києва на прикарпатський регіон був не дуже значний. Це, вірогідно, пояснювалося складними внутрішньо-політичними колізіями в державі Русь першої третини XI ст., фактором загрози кочівників — печенігів, які на початку сторіччя контролювали степову і лісостепову зони від Дніпра до Карпат²⁸.

Тож у житті населення краю відбувалися певні позитивні суспільні зміни: стара племінна аристократія поступово трансформувалася у верству землевласників, яка у XII ст. остаточно перетвориться на прикарпатське (галицьке) боярство. Економічний прогрес, позитивні кліматичні зміни, що почалися в Європі в IX—X ст., призводили до збільшення прибуткового продукту, що у свою чергу вело до зростання прошарку людей, безпосередньо не пов'язаного із сільським

²⁶ Рапов О. М. Русская церковь в IX — первой трети XII вв. Принятие христианства / О. Рапов. — М., 1988. — С. 355.

²⁷ Томенчук Б. П. Галич і мала Галицька земля XII—XIII ст. Історична топографія городищ / О. Томенчук. — Івано-Франківськ, 2016. — С. 26.

²⁸ Kucharski E. Rzesza pieczyńska a stosunki polsko-ruskie w X a XII wieku / E. Kucharski, M. Lewicki // Księga referatów II Międzynarodowego Zjazdu Słowistów. Sekcja III—IV. — Warszawa, 1934. — S. 44—48; Kuczyński S. M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X—XVII w. / S. M. Kuczyński. — Warszawa, 1964. — S. 42—45; Головка О. Б. Степова політика Русі в період правління князя Володимира Святославовича Великого / О. Головка // Княжа доба: історія і культура. — Львів, 2016. — Вип. 10: Святий Володимир Великий. 1015—2015. — С. 109—110.

господарством (племінна верхівка, майбутні бояри, дружинники, жерці, купці, ремісники).

Період історії Прикарпаття XI ст., зокрема Галича і його найближчої округи (волості), складався з двох етапів: а) період входження регіону до складу держави-імперії Русь в останню частину правління Володимира Святославовича, в період правління Ярослава Володимировича, Ізяслава і Святослава Ярославовичів; б) періоду перебування міста й ареалу в складі Волинсько-Турівського князівства-намісництва, в якому у 80-х рр. розпочинаються, а в 90-х рр. XI ст. продовжуються «тектонічні процеси» розпаду старої системи адміністрування Русі, визрівають незалежні суверенні князівства Прикарпаття²⁹. Саме в цей час, особливо на другому етапі, починається процес економічного і суспільного піднесення регіону довкола Галича та самого міста.

Для розуміння того, що відбувалося з Галичем в XI ст., дуже важливим, певною мірою унікальним є свідoctво *«Києво-Печерського Патерика»*, де відзначається, що під час зіткнення із супротивниками Святополком Ізяславовичем та Давидом Ігоревичем (межа XI—XII ст.) прикарпатські князі Володар і Василько Ростиславовичі припинили торгівлю з сусідніми давньоруськими землями («[...] и не пустиша гостей из Галича, ни лодий от Перемышля, и не бысть соли в всеи Руской земли»³⁰). Це повідомлення монах Полікарп навів до пам'ятки з літопису в XIII ст., проте його інформація виглядає об'єктивною³¹. Згадка в наведеному фрагменті на першому місці Галича не випадкова, а свідчить, що: а) це місто, яке на той час начебто не було «князівською» столицею (тобто не було адміністративним центром ні земельного, ні удільного князівства), відіграло помітну

²⁹ Те, що київський князь Всеволод Ізяславович надав волинському князю Ярополкові Ізяславовичу 1078 р. Турівське князівство (див.: ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 204), можна розглядати як певну компенсацію, оскільки, можливо, в цей час прикарпатські землі вже поступово вийшли з-під контролю володимирського (на Волині) князя-намісника, що стало явним у середині 80-х рр. XI ст.

³⁰ Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання / Д. Абрамович. — К., 1991. — С. 151—152.

³¹ Перхавко В. Б. Киево-Печерский патерик о торговле солью в древней Руси / В. Перхавко // Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. Материалы конференции / [под. А. П. Новосельцева]. — М., 1990. — С. 105—109.

роль в економічному і, вірогідно, політичному житті прикарпатського краю; б) місто значною мірою було монополістом у Східній Європі на вкрай важливий продукт (консервант), без якого не могло жити середньовічне суспільство, — сіль; в) у житті Галича велику роль відігравали люди, які спеціально займалися торгівлею — «гості».

Отже, на кінець XI ст. ми бачимо серйозний поступ у розвитку міста на р. Лукві. До цієї інформації варто додати ще одне спостереження. В літературі поширене уявлення³² про те, що тільки в середині 20-х років XII ст. на Прикарпатті замість померлих 1124 р. Василька Ростиславовича і Володаря Ростиславовича до влади прийшли Ростислав Володаревич, який сів у Перемишлі, та Володимир, який став князем у Звенигороді³³. Натомість старшому синові Василька Ростиславовича Григорієві дістався Теревовль, а молодшому Іванові — Галич³⁴. Але є підстави думати, що нове покоління Ростиславовичів почало активну політичну діяльність набагато раніше.

Згадаймо, що старший син київського князя Ярослава Володимировича Володимир народився 1020 р.³⁵, його син Ростислав — 1038 р.³⁶ Сини Ростислава Володимировича на початку 80-х років XI ст., коли почали активну політичну діяльність, вже були дорослі, а їхні нащадки мали б стати дорослими на межі XI—XII ст. Враховуючи практику тодішнього князівського життя, можна припускати, що саме в цей час вони під патронатом батьків отримали в управління володіння Прикарпаття. Дуже важливу роль відігравали, вірогідно, Григорій і Іван Васильковичі, які фактично правили східною частиною краю замість сліпого Василька. Отже, Галицька волость в складі Теревовлянського князівства саме тоді й стала належати Іванові Васильковичу.

³² Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов. — С. 80; Головки О. Б. Корона Данила Галицького. — С. 146—147.

³³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 293.

³⁴ Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae / J. Dlugossius. — Varsaviae, 1970. — L. 3—4. — P. 308; пор. Щавелева Н. И. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша / Н. Щавелева. — М., 2004. — С. 418—419.

³⁵ Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. Войтович. — Біла Церква, 2006. — С. 305.

³⁶ Там само. — С. 322.

На користь вищевисловленого припущення говорить, на наш погляд, інформація «*Повісті про осліплення Василька*», де йдеться про те, що якісь «Васильковичі» в Турійську повісили і «растреляша стрелами» бояря Василя і Лазаря — учасників кривавої розправи над князем Васильком. У Леоніда Махновця і Олександра Майорова викликала подив множина, а не двоїна числа дієслова в тексті літопису щодо цих «Васильковичів», оскільки, на їхню думку, у Василька Ростиславовича було двоє синів³⁷. Як здається, у тлумаченні зазначеної інформації має рацію Петро Стефанович, який припускає, що Василько Ростиславович привів на світ більше ніж двох синів³⁸.

Зазначмо, що в межах міста на межі XI—XII ст. відбулися певні важливі структурні зміни. Замість садиби намісника або представника влади, підкорядкованого волинському князеві, постала резиденція місцевого володаря (за нашим припущенням, саме Івана Васильковича), який підкорявся теребовельському князю Василькові Ростиславовичу. Де стояв на Прикарпатті двір князя Івана Васильковича, сказати важко, але можна припустити, що поза межами дитинця (Крилоського городища). Ймовірно, його слід шукати в південній частині Підгороддівського урочища, де археологічна експедиція на чолі з Юрієм Лукомським віднайшла церкву Святого Іоанна Хрестителя з трьома саркофагами, в одному з яких, на думку вченого, міг бути похований князь Іван Василькович³⁹, а 1189 р. — князь Ростислав Іванович Берладничич⁴⁰. Також у пригороді Галича біля церкви Святого Спаса містилася резиденція князя Володимирка Володаревича⁴¹.

³⁷ Літопис Руський. За Іпатським списком / [переклав Л. Махновець]. — К., 1989. — С. 152; Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / А. Майоров. — СПб., 2001. — С. 157.

³⁸ Стефанович П. С. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. / П. Стефанович // Средневековая Русь. — М., 2007. — Вып. 7. — С. 161–162, пр. 101.

³⁹ Лукомський Ю. В. Невідомі церкви на Подолі княжого Галича / Ю. Лукомський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1998. — Т. 235. — С. 590–591.

⁴⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — С. 665.

⁴¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 462; Томенчук Б. П. Галич і Галицька земля XII—XIII ст. — С. 26.

У «*Повісті про осліплення Василька*», яку створив у Галичі на початку XII ст. місцевий дружинник Василь, чимало уваги приділяється активній зовнішній політиці князя. У зв'язку з цим можна, по-перше, ще раз відзначити, що у своїй політичній діяльності він мав спиратися на допомогу брата Володаря та синів Григорія й Івана, а по-друге, звернути увагу, що південна політика володаря, на якій й акцентує автор «*Повісті*», не могла проходити без участі пов'язаного Дністровським шляхом з Причорномор'ям міста Галича. Так, у творі князь Василько заявляє про намір здійснити похід на південь і визволити дунайських болгар. «И посем хотел есмь переяти болгары дунайские и посадити я у собе»⁴².

Як відомо, в той час Болгарія опинилася під владою Візантійської імперії, а її народ вів боротьбу за визволення. Увага прикарпатської верхівки до Дністровсько-Дунайського регіону, без всякого сумніву, пов'язана з мешканням тут значної за чисельністю групи слов'ян, колишніх уличів і тиверців. Зміст «*Повісті*» свідчить про те, що князь Василько Ростиславович прагнув приєднати до свого краю частину території слов'янського (колишнього уличько-тиверського) населення. Мова тут, очевидно йде, перш за все про район середньої течії Дністра (в районі впадіння до нього р. Збруча і Смотрича), тобто ареал, який пізніше з'явиться на сторінках літопису під назвою Пониззя. Збільшення слов'янського населення в Середньому Подністров'ї в середині XII ст. читається на підставі матеріалів археологічних досліджень⁴³.

В цей же час до здійснення своїх зовнішньополітичних планів Василько залучив неполовецькі угруповання кочівників — печенігів, торків і берендеїв («[...] оже ми будут Берендичи, и Печенези, и Торци [...]»). Тобто теребовельський князь перетворив їх на своїх конфедератів⁴⁴. Відомо, що подібні взаємини ці кочівники (майбутні «чорні клобуки») підтримували з київськими і переяславльськими князями. Про перебування печенігів на

⁴² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 266.

⁴³ Моця О. П. Середнє Подністров'є в давньоруський час / О. Моця // Давня і середньовічна Україна (історико-археологічний збірник). На пошану Іона Винокура з нагоди 70-річчя. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 244–248.

⁴⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 266.

Прикарпатті свідчить назва сучасного селища міського типу Печеніжин Коломийського району Івано-Франківської області. Очевидно чимало торків і печенігів тоді перебувало в басейні Пруту, Серету і нижнього Дунаю (у Берладі)⁴⁵.

Ретроспективний огляд перших літописних свідоцтв про Галич кінця 30-х – початку 40-х років XII ст., на мій погляд, дає можливість зробити й інші спостереження про раніший час історії існування Галича і Галицької округи, зробити висновки про важливу роль міста принаймні в останні десятиліття XI – у першій половині XII ст. В Суздальському літописі XII ст. під 6646 (1138) р. записано, що київський князь Ярополк Мстиславович до свого війська, яке він направив проти чернігівського князя Всеволода Ольговича, зібрав «[...] Ростовце, Полочаны, Смолняне, Угры, Галичане, Берендеев л (30) тысяч, и Кыяне, Переяславци, Володимерци, Туровци, и бе множество вои [...]»⁴⁶. Ця інформація свідчить про існування на той час великої спільноти під назвою «Галичане». Інформація Хлебниковського списку Київського літопису під 6647 р., яка розповідає про ту ж подію 1138 р.⁴⁷, дає можливість конкретизувати уявлення, що це були за «Галичане»: «Ярополк же съзвася с братьею своею и с сыновци своими събрася и с Суждалци и Ростовчи и с Полочан и Смолняны [и кианы, и переяславци и василковичи, и володаревичь присла помоч галичаны. — додаток з Хлебниковського списку. — *О. Г.*], и король Угры посла помощь, Береньдичев л (30) тысящы Туровце и собра вои многы и поиде к Чернигову [...]»⁴⁸.

Отже, «галичанами» в літописних текстах тоді вже визначалися не тільки мешканці Галича і невеликої округи (волості) довкола міста, а, очевидно, представники всього населення Прикарпаття, які перебували під владою згаданих Васильковичів і Володаревича. Однозначно йдеться про підлеглих князям Григорієві та Іванові Васильковичеві і

⁴⁵ Тьпкова-Заимова В. Тюркские кочевники, византийская администрация и местное население на нижнем Дунае (XI–XII вв.) / В. Тьпкова-Заимова // Восточная Европа в древности и средневековье / [под ред. Л. В. Черепнина]. – М., 1978. – С. 67–73.

⁴⁶ ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 305–306.

⁴⁷ Бережков Н. Г. Хронология русского летописания / Н. Бережков. – М., 1963. – С. 51, 138.

⁴⁸ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 301.

Володимиркові Володаревичу (його брат Ростислав вже на той час не жив) із династії Ростиславовичів, які правили всім Прикарпаттям, але знаково, що їх називали «галичанами». Тобто однозначно Галич тоді був головним містом краю. Це визначення, на нашу думку, стало свідченням формування у Придністров'ї земельної регіональної народності (народця)⁴⁹.

Однозначно, що це формування було наслідком тривалих етнічних та міжетнічних процесів. Вірогідно вони розпочалися ще в часи існування хорватських протодержавних формувань, продовжилися за перебування Прикарпаття у складі східнослов'янської держави Русі, значно пришвидшившись після виникнення суверенних князівств Ростиславовичів⁵⁰. Процес формування такої спільноти та формування його центру мав пройти не один десяток років.

Ігор Фроянов і Андрій Дворниченко критикують погляд науковців про виникнення міста Галича лише в середині XII ст.: «Вихід Галича на історичну арену є наслідком попереднього розвитку міста. На жаль, через відсутність в літописних джерелах відповідних даних ми позбавлені можливості простежити за зростанням Галича. Втім факт залишається фактом: до 40-х років XII ст. Галич не тільки заводить власне княжіння, а й стає центром волості, що, безумовно, свідчить про високий рівень організації галицької громади, яка еволюціонувала у місто-державу»⁵¹. Ми не вступатимемо в полеміку з істориками, які мають власні погляди на суспільний розвиток слов'янства Східної Європи (автори абсолютизують

⁴⁹ Головка О. Б. Формування державних утворень у Східній Європі в IX – першій половині XIII ст. / О. Головка // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2004. – Вип. 4. – С. 85; Його ж. Корона Данила Галицького. – С. 126; Балушок В. Г. Українська етнічна спільнота. Етногенез, історія, етнімія / В. Балушок. – Біла Церква, 2008. – С. 168–174; Його ж. Етнічна ситуація в Південній Русі в удільний період / В. Балушок // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Т. 21: На пошану О. М. Завальнюка. – С. 164–186.

⁵⁰ Головка О. Б. Міжкнязівські війни в Південно-Західній Русі і поступове виникнення суверенних князівств-держав у Прикарпатті (80-ті роки XI – початок XII ст.) / О. Головка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична. – Кам'янець-Подільський, 2017. – Вип. XIII. – С. 124–134.

⁵¹ Фроянов І. Я. Города-государства древней Руси / И. Фроянов, А. Дворниченко. – Л., 1988. – С. 129.

значення громад і пишуть про існування на Русі міст-держав). Головне інше. Історики чітко бачать, що на середину 40-х років XII ст. на Прикарпатті склався розвинутий соціальний організм, що мав свій центр, який у свою чергу єднав і управляв спільнотою людей.

Важливою є літописна інформація під 6648 р. про участь князів із Прикарпаття на боці на той час вже київського князя Всеволода Ольговича проти В'ячеслава і Ізяслава Мстиславовичів 1139 р.: «[...]Ивана Василковича и Володаревича из Галича Володимерка на Вячеслава [и. — додаток з Хлебниковського списку. — *О. Г.*] на Изяслава на Мьстиславича посла [...]»⁵². Із цього повідомлення зрозуміло, по-перше, що на той час, вірогідно, вже помер теребовельський князь Григорій Василькович, а згадка Галича використовувалася як вказівка про прихід до київського володаря з Прикарпаття, центром якого вже на той час став Галич, князів Івана і Володимирка. Аналогічною є, на наш погляд, і такий літописний пасаж: «[...] Васильковичъ же и Володаревичъ Галицьский князь привабиша к себе Изяслава Мьстиславич и не върядившеся възвратишась [...]»⁵³. Однозначно словосполучення «Галицьский князь» не можна прив'язувати лише до Володимирка Володаревича, адже воно має стосунки до обох згаданих князів. Проте безпосередньо в Галичі князем був Іван Василькович, який водночас продовжував контролювати, вірогідно, і Теребовлю. Доказом цього є така літописна стаття 6649 (1141) р.: «Сего же лета преставися у Галичи Василкович Иван и прия волость его Володимерко Володаревичъ, седе во обою волостью, княжа в Галичи»⁵⁴.

Набуття нового «загальноприкарпатського» значення назв «Галич», «Галичани», «галицький» пояснює, чому відома грамота Івана Ростиславовича месемврійським купцям від 20 травня 1134 р. визначала зв'язок князя Івана, який після смерті батька Ростислава Володаревича певний час правив у якомусь місті Звенигороді саме як ставленик галицького столу («[...] аз, Иванко Ростиславич от стола Галичского, кнез Берладский [...]»)⁵⁵. Складається враження, що

⁵² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 304.

⁵³ Там само. — Стб. 306.

⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 308; Бережков Н. Г. Указ. соч. — С. 143.

⁵⁵ Памятники русского права / [под ред. С. В. Юшкова]. — М., 1953. — Вып. 2. — С. 215; Войтович Л. В. Загадковий Іван Берладник / Л. Войтович // Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди / Л. Войтович. — Біла Церква, 2011. — С. 184–195.

галицький князь Іван Василькович, який провадив активну південну політику, прагнув не тільки розвивати торгівлю з Причорномор'ям, а й контролювати басейн між нижнім Дунаєм і Дністром (Берладь), створюючи підлеглу своєму князівству територію. Оскільки він не мав своїх нащадків, то посадив у Берладі як намісника сина свого двоюрідного брата Ростислава Володаревича — Івана. Успішність діяльності у Звенигороді Івана Ростиславовича в економічній і політичній сферах пояснює пізнішу активну підтримку його в боротьбі з Володимирком Володаревичем, коли той став князем Галича, з боку не тільки берладників, а й значної частини населення Галича, пов'язаної торгівлею з півднем і в якій князь Іван користувався великим авторитетом.

Однозначно треба погодитися з позицією вчених, що згаданий у зазначеній грамоті Звенигород був не Звенигород-на-Білці, а Звенигород-на-Дністрі, локалізований із сучасним городищем у центрі села Дзвенигорода Борщівського району Тернопільської області⁵⁶. На користь такого припущення свідчить, зокрема, коротка інформація статті Єрмолинського літопису, в якій Звенигород згадується саме як населений пункт у басейні Середнього Подністров'я: «Ходи Всеволод [київський князь Всеволод Ольгович. — О. Г.] к Галичю на Володимерка, и много воева, и города два взя а Изяслав Давыдович с Половци, Ушицю и Мікулин, и пришед ко Звенигороду, ту смиришася»⁵⁷. Саме місто Звенигород, як здається, було в 30-х — першій половині 40-х років XII ст. центром, який контролював землі Берладі.

Літописна стаття 6649 (1141) р. свідчить, що в ході «метаморфоз» політичного життя Південно-Західної Русі єдиний на той час із живих представників третього покоління Ростиславовичів — князь Володимирко Володаревич вирішив перенести столицю своїх володінь до Галича — найбагатшого з усіх міст Прикарпаття, центру суспільно-політичного життя

⁵⁶ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. Вид. 2 / І. Крип'якевич. — Львів, 1999. — С. 51–52; Літопис Руський. — С. 551; Войтович Л. В. Галицька земля в кінці X–XII ст. / Л. Войтович // Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. — С. 184–195; Миська Р. Звенигород на Дністрі: історіографічний міф чи літописне місто / Р. Миська // Княжа доба: історія і культура. — Львів, 2013. — Вип. 7. — С. 59–67.

⁵⁷ ПСРЛ. — СПб., 1910. — Т. 23: Ермолинская летопись. — С.32.

всього регіону⁵⁸. Іван Крип'якевич, розглядаючи цю подію, відзначав набагато зручніше розташування в самому центрі Прикарпаття порівняно із Перемишлем, Звенигородом і Тереховлею столиці об'єднаної Галицької землі міста Галича⁵⁹.

Вкрай важливим при вивченні історії Галича є розгляд питання про його історичну топографію. Вже на середину XIX ст. головно завдяки працям Дениса Зубрицького відбулося не тільки осмислення свідчень письмових джерел з історії Волині і Галичини, а й повідомлень зазначених пам'яток про минуле головних центрів економічного, політичного і релігійного життя цих земель Володимира, Перемишля, Луцька, Бреста (Берестя), Галича, Тереховлі та інших⁶⁰. Саме тоді дослідники порушили питання про визначення конкретних місць розташування означених міст, у зв'язку з чим готували праці з історичної топографії⁶¹, а згодом після

⁵⁸ Протягом XII ст. Ростиславовичі тричі вражали сусідів розмірами своїх багатств. Уперше це сталося, коли родина перемишльського князя Володаря Ростиславовича у 20-х роках виплачувала викуп за звільнення Володаря польському князю Болеславові III Кривоустому (див.: ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 292; ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 286; *Ortliebi Zwifaltensis Chronicon // Monumenta Poloniae Historica* (далі — МРН). — *Lwów*, 1872. — Т. 2. — Р. 3; *Herbordi Vita Ottonis babenbergensis // МРН*. — Т. 2. — Р. 74–75 і ін.), вдруге в 40-х роках, коли за укладення миру галицький князь Володимирко заплатив київському князю Всеволодові Ольговичу величезну контрибуцію (див.: ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 316), і втретє 1189 р., коли внук Володимирка Володаревича Володимир Ярославович за повернення Галича пообіцяв величезну за розмірами данину германському імператорові Фрідріху I Барбароссі (правда, цю обіцянку не було виконано) (див.: ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 366). Зазначмо, що участь брата Володаря Василька в збиранні величезного викупу 1122 р., про що розповідає Ян Длугош (*Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*. — *L.* 3–4. — Р. 295), однозначно свідчить про участь в цьому населення Тереховльської і Галицької волостей.

⁵⁹ Крип'якевич І. П. Назв. праця. — С. 97.

⁶⁰ Зубрицький Д. *История древнего Галичско-Русского княжества* / Д. Зубрицький. — Львов, 1852–1855. — Т. 1–3; див. також: Шараневич И. *История Галицко-Володимирской Руси. От найдажнейших времен до року 1453* / И. Шараневич. — Львов, 1863 та ін.

⁶¹ Дашкевич Н. П. *Болоховская земля и ее значение в русской истории* / Н. Дашкевич // *Труды III Археологического Съезда в Киеве. 1874 г.* — К., 1876. — Т. 2. — С. 69–139; Лонгинов А. В. *Червенские города, исторический очерк, в связи с этнографией и топографией Червонной Руси* / А. Лонгинов. — Варшава, 1885; Андрияшев А. *Очерк истории Волынской земли до XIV столетия* / А. Андрияшев. — К., 1887; Иванов П. А. *Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в.* / П. Иванов. — Одесса, 1895 і ін.

проведення археологічних досліджень — студії з археології Волинської та Галицької земель.

Тривалою була дискусія з приводу локалізації столиці Галицького князівства, а потім Галицько-Волинської держави — міста Галича. Антін Петрушевич пов'язував його із сучасним містом Галичем Івано-Франківської області. Ісидор Шараневич вважав, що місто лежало на високому березі р. Лімниці за три кілометри на захід від сучасного Галича. Проте більшість сучасних дослідників поділяють думку, яку висловив Александер Чоловський, згідно з якою рештками княжого Галича є величезне городище над р. Луквою в селі Крилосі, розташоване за п'ять кілометрів на північ від сучасного Галича⁶². Пізніше такої ж думки дотримувався Йосип Пеленський. Останній погляд довго був тільки гіпотезою, оскільки археологічні дослідження тривалий час не давали переконливих аргументів на його користь. Проте попри нерозв'язаність цієї проблеми археологи наприкінці ХІХ — у перші десятиліття ХХ ст. здійснили важливі відкриття як у самому Крилосі, так і в його найближчих околицях, де знайшли унікальні архітектурні комплекси (пам'ятки в урочищах Карпиця-Цегольня, Карпів Гай, Кирилівка, Цвинтариська та ін.)⁶³.

На початку ХХ ст. М. С. Грушевський, порушуючи питання щодо суперечок дослідників з приводу місцезнаходження Галича, висловив вкрай цікаву думку: «Але нічого не можливого нема і в тім, що Галич з своїми передмістями (розложений, певно, не збитою масою) займав, з певними перервами, цілий той простір між Лімницею до Крилоса і

⁶² Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Раннеславянский и древнерусский периоды. [под ред. В. В. Аулиха и В. П. Черныша]. — К., 1990. — С. 98 (автор розділу — І. К. Свешніков); Куза А. В. Важнейшие города Руси / А. Куза // Древняя Русь: город, замок, село. Археология СССР / [под ред. Б. А. Колчина]. — М., 1985. — С. 74—75.

⁶³ 1914 р. львівський дослідник Й. Пеленський у Кракові надрукував монографію, де ґрунтовно проаналізовано й узагальнено результати тодішніх досліджень стародавнього Галича. Див.: Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniewiecznej. Na podstawie badań archeologicznych i archiwalnych / J. Peleński. — Kraków, 1914. Оскільки ця книжка і тепер не втратила свого великого наукового значення, готується до видання переклад її українською мовою: Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел / Й. Пеленський // Галич: Збірник наукових праць / За ред. М. Волощука. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. — Серія 2. — Вип. 4 (в друці).

теперішнього Галича»⁶⁴. Отже, фактично вже у праці вченого сто років тому було висловлено думку про певну модель топографії столиці Галицької землі, яка складалася не тільки з території міста з дитинцем і посадом (умовно Малий Галич), а й віддалених, не пов'язаних з ним територіально частин (умовно Великий Галич).

Розкопки на території городища в селі Крилосі, які 1934 р. розпочав львівський археолог Ярослав Пастернак, здавалося, поставили крапку в дискусії з приводу локалізації столиці Галицької землі. 1936 р. вчений відкрив фундамент монументальної споруди, яку було ідентифіковано з кілька разів згаданим у літописах Успенським собором. 1937 р. на місці храму віднайшли саркофаг з людськими останками, ідентифікованими як поховання галицького князя Ярослава Володимировича (відомого за текстом «*Слова о полку Ігоревім*» як «Осьмомисл») ⁶⁵. У Київському літописі під 1187 р. записано: «Того же лета преставися Галицький князь Ярослав сын Володимер месяца октября в 1 день, а во вторый положен быс во церкви святые Богородици»⁶⁶.

Визначивши важливість і унікальність досліджень Я. Пастернака, ми водночас хочемо відзначити, що його розкопки, **здавалось**, поставили крапку в дискусії про локалізацію Галича. Однозначно з часів Ярослава Володимировича (1153—1187) столиця його держави перебувала на місці сучасного села Крилоса. Скоріше за все вона там була і в часи володарювання його батька Володимира, який почав правити в Галичі на початку 40-х рр. XII ст. Тут був центр державного життя князівства, з кінця 50-х рр. на Крилоській горі постав центр Галицької єпископії з головним Успенським собором. Крилос перетворився на головну цитадель Галицького князівства.

Але аналіз сучасного стану археологічних досліджень галицьких старожитностей⁶⁷ дає підставу погодитися з думкою М. Грушевського,

⁶⁴ Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. Грушевський. — Львів, 1905. — Т. 2. — С. 468.

⁶⁵ Пастернак Я. Археологія України: первісна, давня і середня історія України за археологічними джерелами / Я. Пастернак. — Торонто, 1961. — С. 617—627; Коваль І. М. Ярослав Пастернак — дослідник старожитностей України / І. Коваль, І. Миرونюк. — Івано-Франківськ, 2006. — С. 70—73.

⁶⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 656.

⁶⁷ Томенчук Б. П. Галич і мала Галицька земля XII—XIII ст. — С. 77—190; Баран В. Історія вивчення давнього Галича / В. Баран // Баран В. Давній Галич / В. Баран, Б. Томенчук, Ю. Фігурний. — К., 2017. — С. 10—14.

що Галич – головно урбаністична структура, що складалася з двох частин: Малого Галича – дитинця стольного граду та прилегло до нього посаду, розміщеного на Крилоській горі і на прилеглий до неї території, і Великого Галича – земель, які компактно не прив’язувалися до дитинця, але були складником єдиного з першим соціального організму. Серед цих земель ми вже називали населенні пункти між р. Луквою і Лімницею, район сучасного Галича. Галицькі князі (за винятком Ярослава Володимировича і, можливо, його сина Володимира) розміщали свої двори за межами Крилоського дитинця. Зокрема відомо, що князь Роман Мстиславович побудував свою резиденцію на високій горі на місці впадіння річки Лімниці в Дністер (сім кілометрів на захід від сучасного Галича). А ще відомо, що його княжий двір стояв на високому пагорбі на місці впадіння річки Лімниці в Дністер (сучасне село Шевченкове Галицького району Івано-Франківської області, сім кілометрів на захід від сучасного Галича), а також там стояв храм Святого Пантелеймона⁶⁸, де, вірогідно, він був похований 1205 р.⁶⁹ Тут після смерті Романа ще деякий час мешкала його родина (княгиня-вдова Романова і її сини Данило з Васильком), а наприкінці другого – у першій половині третього десятиліття XIII ст. функціонувала резиденція князя Мстислава Мстиславовича Удатного⁷⁰.

Великий Галич був територією із зведеними садибами галицьких вельмож, а також житлами простого галицького люду. Така топографія Великого Галича однозначно була пов’язана з пагорбковим рельєфом місцевості в Дністровсько-Лімницько-Луквівському межиріччі. Однозначно процес становлення Галича як міста йшов синхронно шляхом паралельного розвитку як його серця – Крилоса, так і населених пунктів у міжріччі Лукви і Лімниці.

⁶⁸ Стасюк А. Середньовічний монастир у Галичі: від св. Пантелеймона до св. Станіслава / А. Стасюк // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – 2011. – Вип. 20. – С. 181–186.

⁶⁹ Головка А. Б. О месте захоронения галицко-волинского князя Романа Мстиславича / А. Головка // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2009. – № 3 (37). – С. 22–23.

⁷⁰ Про князя Мстислава Мстиславовича «Удатного» див. останнє з комплексних біографічних досліджень: Головка О. Князь Мстислав Мстиславович Удатний та його доба / О. Головка. – Кам’янець-Подільський, 2017. – 272 с.

На завершення варто наголосити, що даліше дослідження історії Галича в княжу добу має перспективу на підставі перш за все синтетичного осмислення інформації різних за походженням джерел, але головним, на нашу думку, є історичне узагальнення матеріалів археологічних досліджень.

Oleksandr HOLOVKO (Kyiv – Kamianets-Podilskyi, Ukraine)

Princely Halych: argumentative issues of the city's emergence and development as the capital of the Land-Principality

The article is devoted to the stages of formation of Halych as the capital center of the Rostyslavovych dynasty in the late 11 – 12th centuries. The author emphasizes the continuity of the old tribal Croatian traditions in the region which managed not only to survive after being defeated by the Kyivan-Rus troops at the end of the 10th century, but also to reborn in a new role for themselves. The transit location of Halych and the control of trade flows from north to south and from west to east played an important role for the rapid development of the city. In the 12 – 13th centuries, Halych was finally located on its current site, divided into the so-called Small (the princely and episcopal residences) and the Great (boyar settlement with the premises of ordinary Galicians). Modern archaeological research makes it possible to «read» the stages of its historical development in this way.

Key words: *Halych, Galicia, Prykarpattia, prince, trade, salt, city, history, archaeology.*

Ил. 1. Церква Святого Пантелеймона, XII ст.

Ил. 2. Церква Святого Пантелеймона, XII ст.

*Ил. 3. Шляхетська вежа
Старостинського замку
в Галичі*

*Ил. 4. Фундаменти Успенського собору XII ст.
та каплиця Святого Василя Великого XV ст.*